

# Stanisław Jankowski

---

## Ks. Franciszek Józwiak jako bibliista

---

Studia Włocławskie 1, 259-265

---

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

STANISŁAW JANKOWSKI, SDB

## KS. FRANCISZEK JÓŹWIAK JAKO BIBLISTA

Kiedy w sierpniu 1984 r. spotkałem ks. Franciszka Józwiaka w Rzymie, w Kolegium Amerykańskim na Via Umiltà u Sióstr Służek, nie wiedziałem, że przyjdzie mi kiedyś wejść po nim w dzieło formacji intelektualnej alumnów seminarium włocławskiego w zakresie Nowego Testamentu, a dzisiaj przedstawić jego sylwetkę jako biblisty. Tamto, odległe już w czasie, spotkanie było pełne serdeczności i – niestety – jedyne. Dodam jeszcze, że z tamtych rzymskich sierpniowych dni wychyla się człowiek tchnący dobrocią i ciepłem, pogodą ducha i uśmiechem. Taki też jego portret mam w oczach dzisiaj, w 10-tą rocznicę jego śmierci, kiedy przychodzi mi omawiać jego dorobek biblijny.<sup>1</sup>

### 1. Spuścizna pisarska ks. Józwiaka

Spuścizna pisarska ks. prof. Franciszka Józwiaka nie przedstawia się zbyt imponująco. Bibliografia dołączona do artykułu-wspomnienia jego kolegów, księży Jerzego Bagrowicza i Wojciecha Hanca, oraz biogram pióra ks. Wojciecha Frączaka wyliczają 52 pozycje,<sup>2</sup> z czego ściśle biblijnych jest 18; ponadto cztery recenzje, dwa hasła do *Encyklopedii Katolickiej*, osiem sprawozdań, pięć omówień osób (sylwetek), kilkanaście homilii w ramach prac zbiorowych.<sup>3</sup> Do tej listy należy dodać kilkanaście artykułów przede wszystkim do „Ładu Bożego”, do „Kroniki Diecezji Włocławskiej”, poświęconych tematyce duchowej i duszpasterskiej. Działalność pisarską zdaje się zwieńczać artykuł o treści duchowej słowa Bożego w liturgii eucharystycznej opublikowany w „Ateneum Kapłańskim”.<sup>4</sup>

Problematykę, wokół której orbitowała Jego myśl i którą poruszał jako biblista – by się posłużyć sformułowaniem z artykułu kolegów Zmarłego, księży J. Bagrowicza i W. Hanca – „Można – jak się wydaje – podzielić (...) ogólnie na: 1) tłumaczenia, 2) artykuły i komentarze ściśle naukowe, 3) recenzje i sprawozdania, 4) homilie i biogramy oraz 5) artykuły popularyzujące, zamieszczone zwłaszcza na łamach «Ładu Bożego» i «Kroniki Diecezji Włocławskiej»”.<sup>5</sup> Artykuły „ściśle naukowe” ks. prof. Józwiaka koncentrują się przede wszystkim wokół problematyki qumrańskiej, której też była poświęcona jego praca

doktorska. Sięgnijmy jeszcze raz do trafnego podsumowania z cytowanego już artykułu: „Przedmiotem jego szczególnych zainteresowań było (...) studium nad *Dziejami Apostolskimi*, tematyką qumrańską i problematyką duchowości w Biblii”.<sup>6</sup>

Gdzie Ks. Prof. Józwiak publikował swoje prace? Najwięcej, bo 15 artykułów i 4 recenzje, pojawiło się w „Ateneum Kapłańskim”,<sup>7</sup> 13 – w „Ładzie Bożym”; po 3 – w „Rocznikach Teologiczno-Kanonicznych”, „Kronice Diecezji Włocławskiej” i w pracach zbiorowych, po 2 – hasła w *Encyklopedii Katolickiej* i pomoce homiletyczne w dwóch zbiorach homilii, po 1 – w „Homo Dei”, „Studia Gnesnensia”, „Studia Płockie”,<sup>8</sup> Tłumaczenie, Wstęp i Komentarz do księgi *Dziejów Apostolskich w Biblii Poznańskiej*, omówienie *Dziejów Apostolskich* we *Wstępie do Nowego Testamentu*,<sup>9</sup> ponadto po jednym artykule o charakterze duszpasterskim w „Gościu Niedzielnym” i we „Wczoraj i dziś”. W maszynopisie pozostała *Autentyczność Listów Pasterskich* (praca magisterska)<sup>10</sup> oraz praca doktorska *Św. Jan Chrzciciel a Qumran*,<sup>11</sup> obie pisane pod kierunkiem ks. prof. Feliksa Gryglewicza.

## 2. Spuścizna ks. Franciszka Józwiaka jako bibliisty

Jak wyżej wspomniano, publikacji *stricto sensu* biblijnych opatrzonych nazwiskiem ks. prof. Franciszka Józwiaka jest osiemnaście. Powstały one głównie w ramach współpracy kręgu bibliistów skupionych wokół swego mistrza, ks. prof. Feliksa Gryglewicza, który w owych czasach trudnych dla publikacji teologicznych znajdował sposoby, aby udostępniać dorobek swoich uczniów szerszemu kręgowi czytelników. Tak powstały liczne prace zbiorowe pod redakcją ks. Gryglewicza. Wymieńmy te, w których ks. Józwiak miał swój naukowy wkład: *Studia z teologii św. Łukasza*,<sup>12</sup> *Męka Jezusa Chrystusa*.<sup>13</sup> Wypada w tym miejscu przedstawić główne bloki biblijnych zainteresowań naukowych ks. Józwiaka.

### Tłumaczenia

Ważnym wkładem ks. Józwiaka w bibliastykę polską była praca w zespole przygotowującym polskie wydania Pisma Świętego. Został on bowiem najpierw zaproszony do zespołu rewizyjnego, powierzone mu zostało przejrzanie tłumaczenia księgi *Dziejów Apostolskich* do pierwszego wydania *Biblii Tysiąclecia*.<sup>14</sup> Nieco później został zaproszony do jeszcze ściślejszej współpracy – do dokonania tłumaczenia *Dziejów Apostolskich*, opatrzenia jej wstępem i komentarzem w ramach tzw. *Biblii Poznańskiej*. Zainteresowania tłumaczeniami Biblii przedłużyły się na zainteresowanie starymi przekładami niekatolickimi. W artykule zamieszczonym w „Studia Gnesnensia” dokonał oceny tłumaczeń współczesnych Wujkowi.<sup>15</sup>

## Dzieło Łukaszowe i św. Jan

Łatwo zauważyć, że dzieło Łukaszowemu (Ewangelia wg św. Łukasza i Dzieje Apostolskie) ks. Józwiak poświęcił najwięcej uwagi, łącznie 8 pozycji. Niewątpliwie najważniejsze z nich to omówienie księgi *Dziejów Apostolskich* we *Wstępie do Nowego Testamentu*<sup>16</sup> oraz tłumaczenie księgi *Dziejów Apostolskich* razem z ks. Romanem Andrzejewskim w *Biblii Poznańskiej*.<sup>17</sup> Wcześniej już – jak wspomniano wyżej – ks. Józwiak został zaproszony do zespołu rewizyjnego tłumaczenia *Dziejów Apostolskich* w *Biblii Tysiąclecia*.<sup>18</sup> Tematyce duchowości biblijnej w dziele Łukaszowym poświęcił ks. Józwiak kilka artykułów,<sup>19</sup> a także recenzję pozycji poświęconej Ewangeliom synoptrycznym ks. prof. J. Kudasiewicza.<sup>20</sup> Ewangelii wg św. Jana poświęcony został jeden artykuł.<sup>21</sup>

## Męka Chrystusa

Męką Chrystusa interesował się ks. Józwiak zainspirowany przez swego mistrza, ks. prof. F. Gryglewicza, który owoc zainteresowań własnych i swoich uczniów utrwalił w publikacji poświęconej tej tematyce.<sup>22</sup> Ks. Józwiak ma w tej publikacji swój wkład.<sup>23</sup> Męcę Chrystusa poświęcił ponadto osobny artykuł w „Ateneum Kapłańskim”.<sup>24</sup> Jego też pióra jest hasło w *Encyklopedii Katolickiej* przedstawiające koronowanie cierniem,<sup>25</sup> a także recenzja pracy o Hugolina Langkammera poświęconej Męcę.<sup>26</sup> Męcę poświęcił też trzy artykuły o charakterze popularyzacyjnym w „Ładzie Bożym”.<sup>27</sup>

## Qumran

Problematyce Qumran poświęcone były następujące publikacje ks. prof. Józwiaka: *Mesjanizm w literaturze z Qumran*,<sup>28</sup> *Obmycia w Qumran a chrzest Jana Chrzciciela*,<sup>29</sup> *Św. Jan Chrzciciel a Qumran*,<sup>30</sup> *Poglądy mesjańskie w Qumran i Jana Chrzciciela*.<sup>31</sup> Były to głównie przygotowane do druku i odpowiednio zredagowane fragmenty pracy doktorskiej. Praca doktorska była najobszerniejszym elaboratem ks. Józwiaka (157 stron maszynopisu). Lata 60-te to w jakiejś mierze apogeum zainteresowań tematyką Qumran nie tylko ze strony egzegetów chrześcijańskich, ale i szerokiego grona religioznawców. Próbowano na siłę wykazać pochodzenie chrześcijaństwa od Qumran. Tytułem przykładu wymienimy wiele piszącego u nas na ten temat Zygmunta Poniatowskiego. Zainteresowanie biblioteką qumrańską nie słabnie i owocuje nadal. Badania prowadzone przy pomocy coraz lepszych narzędzi metodologicznych, a przede wszystkim dzięki temu, że wreszcie doczekaliśmy się pełnej publikacji tekstów znad Morza Martwego i z Pustyni Judzkiej,<sup>32</sup> pozwalają lepiej zrozumieć świat Nowego Testamentu, przybliżają jego realia i... ukazują coraz bardziej jego oryginalność. Swoimi, choć niezbyt licznymi, publikacjami ks. Józwiak to niezbitnie wykazał.

## Duchowość biblijna

Oprócz tematu modlitwy, który ks. Józwiak podejmował systematycznie w swojej działalności pisarskiej, co wynikało w sposób poniekąd oczywisty z jego zainteresowań dziełem Łukaszowym (zob. wyżej), żył on liturgią i modlitwą. Utrwalonym świadectwem tego stanu rzeczy są przemyślenia w publikacjach z pogranicza biblistyki, liturgii i duchowości pojawiające się przeważnie na łamach „Ładu Bożego”.<sup>33</sup>

## Recenzje

Recenzji pióra ks. Franciszka Józwiaka nie jest wiele, tylko cztery. Wszystkie pojawiły się w „Ateneum Kapłańskim”, w którym ks. Józwiak pracował od 1960 r. jako członek redakcji. Drukowane w „Ateneum Kapłańskim” recenzje były realizacją „zamówienia” ze strony tego najstarszego czasopisma teologicznego w Polsce.

W recenzjach bodaj najbardziej ujawnia się temperament ich autorów. Tytuł „autorytet mądrej dobroci”, pierwotnie wypowiedziany pod adresem śp. ks. prof. Wacława Schenka, a przez księży profesorów J. Bagrowicza i W. Hanca, autorów artykułu poświęconego ks. Józwiakowi,<sup>34</sup> odniesiony również do niego, ukazuje trafność tego przeniesienia. Recenzje ks. Józwiaka cechuje bezstronna relacja o zawartości omawianej pozycji. Autor recenzji nie wdaje się w szczegółową analizę, czy to strony formalnej czy treściowej, recenzowanej publikacji, wszakże z recenzji można wynieść przeświadczenie o gruntownym zapoznaniu się z daną publikacją. Z czterech wspomnianych recenzji trzy poświęcone są znaczącym publikacjom z biblistyki: H. Langkammera *Wprowadzenie i komentarz do ewangelicznych opisów Męki Pańskiej* (Lublin 1975)<sup>35</sup> oraz ks. J. Kudasiewicza, *Biblia, Historia, Nauka* (Kraków 1978);<sup>36</sup> i tegoż *Ewangelie synoptyczne dzisiaj* (Warszawa 1986).<sup>37</sup> Dwie ostatnie pozycje należą do wybitnego biblisty polskiego, którego piśmiennictwo cieszy się zainteresowaniem każdego, kogo interesuje problematyka biblijna, zwłaszcza Nowy Testament i hermeneutyka. Swego czasu można było śledzić krytykę „dzieł naukowych” Z. Kosidowskiego, któremu ks. J. Kudasiewicz wytknął brak elementarnej znajomości tematu i wręcz wolę dezinformacji.

## Prace pod kierunkiem ks. prof. Józwiaka

Działalność dydaktyczna ks. prof. Józwiaka nie ograniczała się do wykładów z zakresu Nowego Testamentu i introdukcji ogólnej do Pisma Świętego, które prowadził od września 1959 r. Odkąd otworzyły się możliwości dopełniania studiów seminaryjnych zdobyciem tytułu magisterskiego przy wydziale teologicznym KUL, ks. prof. Józwiak, mimo zajęć związanych z rektorstwem (1974-1983), podjął się prowadzenia prac magisterskich i dyplomowych alumnów *Al-*

*mae Matris Vladislaviensis*. Od roku 1971 tytuł magistra na podstawie prac pisanych pod jego kierunkiem uzyskało 29 absolwentów seminarium wrocławskiego. I tak z zakresu *Dziejów Apostolskich* pisało prace 8 przyszytych magistrów, z Ewangelii Łukaszej 4, trzech pisało o symbolice w Ewangeljach i z zagadnień wprowadzających (natchnienie, *Dei Verbum*), po dwóch z Ewangelii Mateusza i Jana, z listów Pawłowych, z Męki i z teologii Nowego Testamentu, jeden z Listu św. Jakuba.

Również 29 prac dyplomowych alumnów Wyższego Seminarium Duchownego od 1961 r. do śmierci prowadził i przyjął, a 16 prac na Instytucie Wyższej Kultury Religijnej. Tematyka tych prac, jak łatwo zauważyć przeglądając ich wykaz, jest bogata, wieloaspektowa. Jak w jednym tak i w drugim wypadku (prace magisterskie i dyplomowe), umiał książdz profesor obudzić zainteresowanie bogactwem treści biblijnych.

### 3. Synteza najważniejszych publikacji biblijnych ks. Józwiaka

Niniejsze przedstawienie spuścizny pisarskiej ks. prof. Józwiaka miało dotąd charakter opisowy: ewidencja, statystyki, lokalizacje. Spróbujmy teraz pokusić się o pewną syntezę Jego najważniejszych prac biblijnych.

Lektura publikacji ks. Józwiaka jest przyjemna. Autor prowadzi czytelnika tokiem swej myśli spokojnie, nie polemicznie. Relacjonuje *status quaestionis* w sposób ireniczny, życzliwy. Posługuje się słownictwem prostym i precyzyjnym. Pisze stylem rzeczowym i sprawozdawczym. Nie żongluje frazeologią, nie sięga do wyszukanych sylogizmów. Nie wchodzi w zawiłości analiz akademickich, lecz stara się przedstawić prawdę środkami rzetelnymi i wiarygodnymi. Znajomość języków biblijnych i co najmniej dwóch współczesnych, w których najczęściej pojawiało się prac biblijnych – niemieckiego i francuskiego – pozwalała mu poruszać się po literaturze obcojęzycznej swobodnie. Pomocą – jak każdemu bibliście – była pielgrzymka do Ziemi Świętej (1978 r.).

Ks. Józwiak zajmuje się tematyką, na którą w latach 1960-1980 w środowisku polskim było zapotrzebowanie przede wszystkim duszpasterskie. Zagadnienia podejmowane przez ks. Józwiaka wypływają niejako naturalnie ze sprawdzonej tradycji, którą też swoimi konkluzjami podbudowuje i ubogaca. Podziela na przykład pogląd, że *Dzieje Apostolskie* powstały przed 64 r.

W warsztacie autora dostrzega się wpływ mistrza, ks. prof. F. Gryglewicza, a więc zwracanie baczniejszej uwagi na kontekst historyczny i geograficzny, aniżeli na intencje autorów-redaktorów biblijnych. Stąd odnosi się wrażenie, iż to na przykład sam św. Jan Chrzyciel reprezentuje określone poglądy, zamiast że jest on tylko ich nośnikiem za sprawą danego Ewangelisty. Podobnie ma się rzecz w temacie Męki, z odwiecznym problemem odpowiedzialności za śmierć Chrystusa: Kto jest winien Jego śmierci? W artykule *Męka Chrystusa w Dzie-*

*jach Apostolskich* ks. Józwiak koncentruje się na materiale dotyczącym Męki w *Dziejach*.<sup>38</sup> Współczesne publikacje są świadectwem wytężonego wysiłku podejmowanego w celu rozwiązania problemu: kto i na ile jest winien za śmierć Chrystusa. Opinie współczesne można podzielić na te, które wyłącznie Żydów nią obarczają, inne, że Piłat miał w tym swoją istotną część, i grupy, które zmniejszają bądź zwiększają udział w tej odpowiedzialności czy to Żydów, czy Rzymian. Autor artykułu opierał się głównie na pracy J. Blinzlera, na którą też powołuje się przy tej okazji.<sup>39</sup> Idąc za tokiem myśli *Dziejów* Rzymianie zdają się być znacznie usprawiedliwieni, Żydzi zaś obciążeni odpowiedzialnością za śmierć Chrystusa. Nieprędko ten dylemat zostanie rozstrzygnięty.

Należy choćby wspomnieć publikację podręcznikową, tj. *Dzieje Apostolskie we Wstępie do Nowego Testamentu*.<sup>40</sup> Jest to metodycznie dobrze opracowana pomoc dydaktyczna. Wychowały się na niej pokolenia alumnów.

\* \* \*

Ci, którzy znali osobiście ks. Józwiaka, odczuwają zapewne niedosyt, że zostawił po sobie niewiele publikacji biblijnych. Ale i to już jest świadectwem zarówno przygotowania, fachowości, jak również – a może przede wszystkim – głębokiej wiary w Biblię i przywiązania do nauki Kościoła. Wspominamy dzisiaj i sługę, i świadka Słowa, któremu oddał swoje życie – przedwcześnie zgasłe według ludzkich sądów i odczuć.

## PRZYPISY

<sup>1</sup> Zostaną tu przedstawione publikacje ks. Józwiaka z dziedziny bibliistyki; o jego wykładach – zob. w zamieszczonym w tym tomie artykule ks. K. Rulki *Warsztat naukowy ks. Franciszka Józwiaka*, s. 276-286.

<sup>2</sup> J. Bagrowicz, W. Hanc, *Śp. Ksiądz Franciszek Józwiak. Autorytet mądrej dobroci*, „Aten. Kapł.” 112(1989) s. 13-22; W. Frątczak, *Józwiak Franciszek*, w: *Słownik polskich teologów katolickich 1981-1993*, t. 8, Warszawa 1995, s. 255-256. Oba wykazy publikacji różnią się między sobą w odniesieniu do kilku pozycji.

<sup>3</sup> *Ze stołu słowa Bożego*, Poznań 1972 i *Komentarze do tekstów liturgicznych*, Warszawa 1973-1975 (cykl ABC).

<sup>4</sup> *Treść duchowa słowa Bożego w liturgii eucharystycznej*, „Aten. Kapł.” 109(1987) s. 252-263.

<sup>5</sup> J. Bagrowicz, W. Hanc, *Śp. Ksiądz Franciszek Józwiak...* art. cyt., s. 19.

<sup>6</sup> Tamże, 18.

<sup>7</sup> Artykuł *Męka Chrystusa w Dziejach Apostolskich* pojawił się pod tym samym tytułem również w pracy zbiorowej *Męka Jezusa Chrystusa*, wyd. 3, Lublin 1986, s. 215-227.

<sup>8</sup> Artykuł *Nawrócenie – powrót do Boga w pierwotnym Kościele* został opublikowany w „Aten. Kapł.” 104(1985) s. 122-132 i w „Studiach Płockich” 13(1985) s. 9-16.

<sup>9</sup> *Wstęp do Nowego Testamentu*, pod red. F. Gryglewicza, Poznań 1969, s. 299-332.

<sup>10</sup> KUL, Lublin 1958.

<sup>11</sup> KUL, Lublin 1964.

<sup>12</sup> Poznań 1973.

- <sup>13</sup> Lublin 1986.
- <sup>14</sup> *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 1, Poznań 1965.
- <sup>15</sup> *Współczesne Wujkowi tłumaczenia innowiercze*, „Studia Gnesnensia”, 1(1975) s. 372-375.
- <sup>16</sup> *Dzieje Apostolskie w: Wstęp do Nowego Testamentu*, red. F. Gryglewicz, wyd. 1, Poznań 1968, s. 299- 332.
- <sup>17</sup> *Wstęp do Dziejów Apostolskich i Komentarz, w: Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu (Biblia Poznańska)*, t. 3, Poznań 1987, s. 289-347.
- <sup>18</sup> *Biblia Tysiąclecia*, wyd. 1, Poznań 1965.
- <sup>19</sup> *Pierwsze świadectwo o św. Szczepanie*, „Kron. Diec. Włocł.” 57(1963) s. 26-29; *Znaczenie modlitwy w dziełach św. Łukasza*, w: F. Gryglewicz (red.), *Studia z teologii św. Łukasza*, Poznań 1973, s. 125-140; *Życie duchowe pierwotnej wspólnoty chrześcijańskiej*, „Aten. Kapł.” 84(1975) s. 242-438; *Nawrócenie – powrót do Boga w pierwotnym Kościele*, „Aten. Kapł.” 104(1985) 122-132; *Łukasz lekarz najmiłszy*, „Ład Boży” 1983, nr 2, s. 2.
- <sup>20</sup> J. Kudasiwicz, *Ewangelie synoptyczne dzisiaj*, Warszawa 1986, rec., „Aten. Kapł.” 108(1987) s. 517-521.
- <sup>21</sup> *Świadectwa Jana Chrzyciela o Jezusie Chrystusie w świetle IV Ewangelii*, „Aten. Kapł.” 80(1973) s. 414-433.
- <sup>22</sup> *Męka Jezusa Chrystusa*, wyd. 3, Lublin 1986.
- <sup>23</sup> *Męka Chrystusa w Dziejach Apostolskich*, w: *Męka Jezusa Chrystusa*, dz. cyt., s. 215-227, toż, „Aten. Kapł.” 97(1981) 443-456; i wspólnie z ks. prof. F. Gryglewiczem, *Maltretowanie Jezusa*, tamże, 131-138.
- <sup>24</sup> *Jezusa kazał ubiczować i wydał na ukrzyżowanie. Ewangelie o ubiczowaniu, cierniem koronowaniu i drodze krzyżowej*, „Aten. Kapł.” 83(1974) s. 29-43.
- <sup>25</sup> *Cierniem koronowanie. I. W Ewangeljach*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin 1985, kol. 472.
- <sup>26</sup> H. Langkammer, *Wprowadzenie i komentarz do ewangelicznych opisów Męki Pańskiej*, Lublin 1975, Rec. w: AK 68, t. 86 (1976) 467-470.
- <sup>27</sup> *Mesjasz musi cierpieć*, „Ład Boży” 1982 nr 8, s. 2; *Aby zrozumieć przebieg Ostatniej Wieczerzy...* tamże, 1987, nr 8, s.p.; *Droga krzyżowa Jezusa w Ewangelii*, tamże, 1988, nr 7, s. 3.
- <sup>28</sup> RTK 10,1 (1963) 35-42.
- <sup>29</sup> „Aten. Kapł.” 68(1965) s. 137-151.
- <sup>30</sup> „Aten. Kapł.” 77(1971) s. 123-135.
- <sup>31</sup> „Aten. Kapł.” 102(1984) s. 407-422.
- <sup>32</sup> P. Muchowski, *Rękopisy znad Morza Martwego. Qumran – Wadi Muraba'at – Masada*, Kraków 1996; najobszerniejsze przedtem dostępne czytelnikowi polskiemu tłumaczenie tekstów qumrańskich należało do W. Tylocha (*Rękopisy z Qumran nad Morzem Martwym*, Warszawa 1963).
- <sup>33</sup> *Treść duchowa słowa Bożego*, art. cyt. oraz 14 artykułów w „Ładzie Bożym” i jeden w „Gościu Niedzielnym”.
- <sup>34</sup> J. Bagrowicz, W. Hanc, *Śp. Ksiądz Franciszek Józwiak*, art. cyt.
- <sup>35</sup> „Aten. Kapł.” 86(1976) s. 467-470.
- <sup>36</sup> „Aten. Kapł.” 94(1980) s. 335-339.
- <sup>37</sup> „Aten. Kapł.” 108(1987) s. 517-521.
- <sup>38</sup> J. Józwiak, *Męka Chrystusa w Dziejach Apostolskich*, „Aten. Kapł.” 97(1981) s. 443-456; toż, w: *Męka Jezusa Chrystusa*, Lublin 1986, s. 215-227.
- <sup>39</sup> J. Blinzler, *Der Prozess Jesu*, Aufl. 4, Regensburg 1969.
- <sup>40</sup> F. Józwiak, *Dzieje Apostolskie*, w: *Wstęp do Nowego Testamentu*, Poznań 1969, 299-332.